

KAPITOLA PRVNÍ

Úvod

Aniž bychom si toho možná dosud všimli, jsme svědky zásadní proměny v dějinách marxismu a marxistických hnutí. Nejpatrnějším svědectvím o této transformaci jsou nedávné války mezi Vietnamem, Kambodžou a Čínou. Tyto války jsou historicky důležité pro celý svět. Je to totiž poprvé, co k nim dochází mezi režimy, jejichž nezávislost a „revoluční kredit“ nelze popřít. Všichni zúčastnění agresori navíc učinili pouze velmi formální pokusy o ospravedlnění tohoto krveprolití z hlediska zřetelně *marxistické* teoretické perspektivy. Zatímco čínsko-sovětské střety v roce 1969 a sovětské vojenské intervence v Německu (1953), Maďarsku (1956), Československu (1968) a Afghánistánu (1980) bylo stále ještě možné podle rozličného vkusu interpretovat jako „sociální imperialismus“, „obranu socialismu“ atd., předpokládám, že dnes už by nikdo vážně nevěřil tomu, že podobný slovník má nějakou spojitost s tím, k čemu došlo v Indočíně.

Vietnamská invaze do Kambodže a její okupace v prosinci 1978 a lednu 1979 sice představovala vůbec první *rozsáhlou konvenční válku*, kterou jeden revoluční marxistický režim vedl proti druhému,¹ nic-

¹ Tuto formulaci jsme zvolili čistě proto, abychom zdůraznili rozsah a styl bojů, a nikoli abychom některé straně konfliktu připisovali vinu. Abychom se vyhnuli možným nedorozuměním, je nutné dodat, že invaze v prosinci 1978 se rozvinula z ozbrojených střetů mezi partyzány dvou revolučních hnutí, ke kterým zřejmě docházelo již od roku 1971. Pohraniční útoky, které iniciovali

méně čínský útok na Vietnam, k němuž došlo v únoru, tento precedens velmi rychle potvrdil. Jen největší důvěřivec by vsadil na to, že pokud v poledních letech 20. století vypukne jakýkoli významnější konflikt mezi státy, budou SSSR a Čínská lidová republika – nemluvě o menších socialistických státech – podporovat tutéž stranu konfliktu nebo dokonce na stejné straně bojovat. Kdo si může být jistý, že se do sebe jednoho dne nepustí Jugoslávie a Albánie? Rozličné skupiny, které usilují o stažení Rudé armády z jejích základen ve východní Evropě, by si měly připomenout, do jaké míry její masivní přítomnost od roku 1945 zabraňovala ozbrojeným konfliktům mezi místními marxistickými režimy.

Tyto úvahy jen podtrhují tu skutečnost, že všechny úspěšné revoluce, k nimž došlo od druhé světové války, se vymezily na *národní bázi* – ať už šlo o Čínskou lidovou republiku, Vietnamskou socialistickou republiku či jiné země – a tím se pevně zakořenily v teritoriálním a sociálním prostoru, který zdědily z předrevoluční minulosti. Naopak Sovětský svaz, podobně jako Spojené království Velké Británie a Severního Irska, se od nich vzácně liší v tom, že svým názvem odmítá národnost a tím naznačuje, že na jedné straně v sobě nese odkaz přednárodních dynastických států 19. století a na straně druhé předepisuje internacionalistický řád století jednadvacátého.²

Eric Hobsbawm má naprostou pravdu, prohlašuje-li, že „marxistické hnutí či stát obvykle směřuje k tomu, že se stává hnutím či státem národním, a to nejen svou formou, ale i obsahem – má tudíž nacionalistický charakter. Nic nenasvědčuje tomu, že by podobný trend neměl i nadále pokračovat.³ Tato tendence se navíc neomezuje pou-

Kambodžané a k nimž se Vietnamci rychle přidali, byly od konce dubna 1977 stále mohutnější a rozsáhlejší a střety vyvrcholily vietnamským vpádem v prosinci 1977. Žádný z těchto útoků si však nekladl za cíl svržení nepřátelského režimu nebo okupaci rozsáhlých území a ani se jich nezúčastnilo takové množství vojáků, které by bylo srovnatelné s počtem mužů nasazených v prosinci 1978. Spory o příčinách války myšlenkově nápaditým způsobem rozebírají následující texty: Stephen P. Herder, „The Kampuchean-Vietnamese Conflict“, in: David W. P. Elliott, ed., *The Third Indochina Conflict*, s. 21–67; Anthony Barnett, „Inter-Communist Conflicts and Vietnam“, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (říjen–prosinec 1979), s. 2–9; a Laura Summersová, „In Matters of War and Socialism Anthony Barnett would Shame and Honour Kampuchea Too Much“, *ibid.*, s. 10–18.

² Každý, kdo pochybuje o tom, že Spojené království by mohlo mít nárok na toto srovnání se SSSR, by si měl položit otázku, jakou národnost jméno tohoto státu naznačuje: Velkobritoirskou?

³ Eric Hobsbawm: „Some Reflections on ‚The Break-up of Britain‘“, *New Left Review*, 105 (září–říjen 1977), s. 13.

ze na země socialistického tábora. Téměř každý rok přijímá Organizace spojených národů do svých řad nové členy a celá řada „starých národů“, o nichž se dříve mělo za to, že jsou zcela konsolidované, se ocitá v situaci, kdy je na jejich vlastním území ohrožují „sub-nacionalismy“ – tedy nacionalismy, které naprosto přirozeně sní o tom, že se jednoho šťastného dne zbaví oné předpony „sub-“. Realita je zcela prostá: konec éry nacionalismu, který už tak dlouhou dobu někteří prorokují, je zcela v nedohlednu. Národní identita je naopak obecně nejlegitimnější hodnotou politického života naší doby.

Tyto skutečnosti jsou sice zcela zřetelné, nicméně jejich vysvětlení zůstává předmětem dlouhotrvajících sporů. Jak je nechvalně známo, slova jako „národ“, „národnost“, „nacionalismus“ bylo vždycky obtížné definovat, natož analyzovat. V porovnání s tím, jaký obrovský vliv měl nacionalismus na moderní svět, je věrohodných teorií nacionalismu nápadně poskrovnu. Hugh Seton-Watson, autor zdaleka nejlepšího a nejúplnějšího anglicky psaného textu o nacionalismu a zároveň dědic rozsáhlé tradice liberální historiografie a sociologie, smutně konstatuje: „Jsem tudíž nucen dojít k závěru, že žádnou ‚vědeckou definici‘ národa nelze vymyslet, přestože tento fenomén existoval a existuje.“⁴ Tom Nairn, autor průkopnické knihy *Rozpad Británie* (*The Break-up of Britain*) a pokračovatel neméně rozsáhlé tradice marxistické historiografie a sociologie, upřímně poznamenává, že „teorie nacionalismu představuje velké historické selhání marxismu“.⁵ Dokonce i toto doznání je však poněkud zavádějící, neboť může naznačovat politováníhodný výsledek dlouhého a uvědomělého hledání teoretické přesnosti. Bylo by přesnější říct, že z hlediska marxistické teorie se nacionalismus projevil jako nepříjemná *anomálie*. Právě z tohoto důvodu jej příliš nekonfrontovala, ale do značné míry spíše opomíjela. Jak jinak vyložit Marxovu neschopnost ozřejmit ono velmi důležité adjektivum v jeho památné formulaci z roku 1848: „Proletariát každé země se ovšem musí nejprve vypořádat se svou *vlastní* buržoazií“?⁶ Jak jinak

⁴ Viz jeho *Nations and States*, s. 5. Kurziva autora.

⁵ Viz jeho „The Modern Janus“, *New Left Review*, 94 (listopad–prosinec, 1975), s. 3. Tato esej je v nezměněné podobě součástí knihy *The Break-up of Britain* jako kapitola 9 (s. 329–363).

⁶ Karl Marx a Friedrich Engels, *Komunistický manifest*, Praha, 1974. Kurziva autora. V jakékoli teoretické exegezi by slovo „ovšem“ mělo před „přeneseným čtenářem“ („transported reader“) rozsvítit výstražné světlo.

můžeme vysvětlit, že se už víc než století používá pojem „národní buržoazie“, aniž by kdokoli učinil seriózní pokus o teoretické ospravedlnění závažnosti tohoto adjektiva? Proč je *tato* segmentace buržoazie – tedy světové třídy, pokud ji definujeme vzhledem k výrobním vztahům – teoreticky významná?

Cílem této knihy je předložit několik předběžných návrhů, jak přijatelnějším způsobem interpretovat „anomalie“ nacionalismu. Mám dojem, že jak marxistická, tak liberální teorie v tomto ohledu poněkud zchradla v pozdně ptolemaiovské snaze „zachraňovat jevy“ a že je nutné v tak říkajíc kopernikovském duchu změnit perspektivu. Mou výchozí tezí je to, že národnost (nationality), nebo, vzhledem k mnohočetnému smyslu tohoto slova, možná spíše „národní příslušnost“ (nation-ness), a také nacionalismus jsou kulturními artefakty zvláštního druhu. Abychom jim patřičně porozuměli, musíme důkladně uvažovat o tom, jak historicky vznikly, jakými způsoby se jejich význam v průběhu času změnil a proč v dnešní době mají tak hlubokou emocionální legitimitu. Budu se pokoušet dokázat, že vytvoření těchto artefaktů ke konci 18. století⁷ bylo samovolným destilátem složitého „protínání“ samostatných historických sil. Jakmile však k jejich vytvoření došlo, získaly „modulární“ charakter – s různou mírou uvědomělosti je bylo možné transplanovat do celé řady rozličných společenských sfér, kde samy splynuly nebo se nechaly sloučit s obdobně širokou řadou politických a ideologických schémat. Rovněž se pokusím ukázat, proč tyto konkrétní kulturní artefakty vyvolaly tak hlubokou oddanost.

POJMY A DEFINICE

Než svou pozornost zaměříme k otázkám, které jsme položili výše, zdá se, že bude vhodné se krátce zamyslet nad pojmem „národ“ a nabídnout přijatelnou definici. Teoretiky nacionalismu vždycky mátlý,

⁷ Jak poznamenává Aira Kemiläinenová, dvojice „otců zakladatelů“ akademického bádání v oblasti nacionalismu, Hans Kohn a Carleton Hayes, tuto dataci přesvědčivě obhájila. Myslím, že kromě nacionalistických ideologů v konkrétních zemích jejich závěry nikdo vážně nezpochybnil. Kemiläinenová rovněž konstatuje, že slovo „nacionalismus“ proniklo do širšího obecného užívání až na konci 19. století. Do té doby se kupříkladu jen zřídka objevovalo ve standardních slovnících. Adam Smith se sice zaklínal bohatstvím „národů“, nicméně tímto výrazem nemyslel nic jiného než „společnosti“ či „státy“. Aira Kemiläinenová, *Nationalism*, s. 10, 33 a 48–49.

nebo dokonce popouzely tyto tři paradoxy: (1) Objektivní modernost národů z pohledu historiků oproti jejich subjektivní starobylosti v očích nacionalistů. (2) Formální univerzalita národnosti jakožto socio-kulturního pojmu - v moderním světě každý může „mít“, měl by „mít“ nebo chce „mít“ národnost, stejně jako má určitý rod (gender) - oproti nepřekonatelné specifičnosti jejich projevů. Například „řecká“ národnost je z povahy věci národností sui generis. (3) „Politická“ moc nacionalismu oproti nedostatečnosti či dokonce nesoudržnosti jeho filozofických koncepcí. Jinými slovy, nacionalismus na rozdíl od většiny jiných „-ismů“ si nikdy nevytvořil své vlastní velké myslitele - žádného Hobbese, Tocquevilla, Marxe či Webera. Mezi kosmopolitními a polylingvními intelektuály tato „vyprázdňenost“ snadno vyvolává jistou blahosklonnost. Stejně jako Gertruda Steinová tváří v tvář Oaklandu může člověk rychle dojít k závěru, že „tady není žádné tady“. Je typické, že dokonce i Tom Nairn, učenec velmi příznivě nakloněný nacionalismu, nakonec napíše, že „nacionalismus“ je patologickým jevem moderní vývojové historie a je stejně nevyhnutelný jako ‚neuróza‘ v životě jednotlivce - váže se k němu více méně obdobná neodmyslitelná mnohoznačnost a velmi podobná vrozená schopnost upadnout do demence, jež má své kořeny v dilematech bezmoci postihujících většinu světa (obdoba infantilismu v životě společnosti) a která je do značné míry neléčitelná“.⁸

Část obtíží spočívá v tom, že máme sklon nevědomě zvěčňovat existenci „Nacionalismu“ s velkým „N“ (podobně jako se to činí se slovem „Věk“ s velkým „V“) a poté „ho“ klasifikovat jako *určitou* ideologii. (Všimněme si, že „věk“ má každý, zatímco „Věk“ je pouze analytickým výrazem.) Myslím, že by bylo všechno snazší, kdybychom se k nacionalismu chovali jako k něčemu, co patří ke slovům „příbuzenství“ a „náboženství“, a nikoli do stejné kategorie jako „liberalismus“ či „fašismus“.

V antropologickém duchu tedy navrhuji následující definici národa: je to politické společenství vytvořené v představách - jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.

Jde pouze o *představu* proto, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se

⁸ *The Break-up of Britain*, s. 359.

s nimi nesetkají a ani o nich neuslyší. Přesto v představách všech představivosti vyjádřil svým zdvořile kousavým způsobem, když napsal: „Or l'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses.“⁹ (Podstatou národa je to, že všichni jednotlivci musí mít hodně společného a je rovněž nutné, aby toho všichni spoustu zapoměli.) S jistou prudkostí dochází k téměř obdobné tezi Gellner, když prohlašuje, že: „Nacionalismus není probuzení národů k sebeuvědomění; nacionalismus vynalézá národy tam, kde neexistují.“¹⁰ Tato formulace však má určitý nedostatek: Gellner až příliš dychtivě touží ukázat falešné záminky, za které se nacionalismus skrývá, a „vynalézání“ spíše mísí se „lživým výmyslem“ a „falešností“, a nikoli s „působením představivosti“ a „tvorbou“. Tímto způsobem naznačuje, že existují „pravá“ společenství, jejichž výhodou je to, že je můžeme „postavit“ vedle národů a porovnat s nimi. V představách ve skutečnosti vznikají všechna společenství, která jsou větší než prapůvodní vesnice, kde docházelo k těsným vzájemným kontaktům (i když možná i ty byly dílem představivosti). Společenství je třeba rozlišovat nikoli podle jejich falešnosti či pravosti, nýbrž podle toho, v jakém stylu je představivost vytváří. Jávští vesničané vždycky věděli, že je cosi spojuje s lidmi, které nikdy neviděli, nicméně kdysi si tyto svazky představovali partikularisticky – jako sítě příbuzenských a klientských vztahů, které se rozpínají do neurčita. Až celkem donedávna v jávském jazyce neexistovalo slovo, které by vyjadřovalo abstraktní pojem „společnost“. Dnes sice můžeme uvažovat o francouzské aristokracii v období *ancien régime* jakožto o tříď, nicméně je nepochybné, že tato představa vznikla až mnohem

⁹ Srov. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 5: „Jediné, co dokáží říct, je to, že národ existuje, když se významné množství lidí určitého společenství považuje za skupinu formující národ nebo se chová tak, jako by národ formovalo.“ „Považovat sebe za něco“ můžeme přeložit jako „představovat si sama sebe“.

¹⁰ Ernest Renan, „Qu'est-ce qu'une nation?“, *Œuvres Complètes*, 1, s. 892. A dodává: „tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi au XIIIe siècle. Il n'y a pas en France dix familles qui puissent fournir la preuve d'une origine franque...“ („Každý francouzský občan musí nejprve zapomenout na Bartolomějskou noc a na jižní masakry ve 13. století. Ve Francii neexistuje deset rodin, které by byly schopny dokázat svůj francouzský původ.“)

¹¹ Ernest Gellner, *Thought and Change*, s. 169. Kurziva autora.

později.¹² Na otázku, „Kdo je Comte de X?“ by v té době nikdo neodpověděl „příslušník aristokracie“, nýbrž „pán z X“, „Strýc barona z Y“ nebo „vazal vévody ze Z“.

Představivost vytváří národ jakožto *ohraničené* společenství, neboť i ten největší z národů, který může zahrnovat až miliardu živých lidí, má konečné, třebaže pružné hranice, za nimiž se nacházejí jiné národy. Žádný národ si nepředstavuje sám sebe jako společenství, jehož hranice budou hranicemi lidstva. Ani nacionalisté s nejvýraznějšími mesianistickými sklony nesní o tom, že se jednou všichni příslušníci lidského rodu přičlení k jejich národu, což si v jistých epochách mohli dovolit například křesťané, kteří snili o zcela křesťanské planetě.

Jde o představu *suverénního* společenství, neboť tento pojem se zrodil v období, kdy osvícenství a revoluce rozbíjely legitimitu hierarchie Bohem ustanovené dynastické říše. Národní společenství dosahují dospělosti v té fázi lidských dějin, kdy i ti nejoddanější přívrženci všech univerzálních náboženských učení nevyhnutelně čelí jejich živému *pluralismu* a *alomorfismu* mezi ontologickými nároky každé víry a jejím skutečným teritoriálním dosahem. Národy tudíž sní o tom, že budou svobodné – a pokud jim má vládnout Bůh, ať tak činí přímo. Mírou a symbolem této svobody je suverénní stát.

Představivost konečně vytváří národ jakožto *společenství*, neboť bez ohledu na skutečnou nerovnost a vykořisťování, jež mohou v každém národě převládat, je vždycky pojímán jako hluboké, horizontální „soudružství“. Konec konců právě díky tomuto bratrství bylo možné, aby tolik milionů lidí v období posledních dvou století ani ne tak zabíjelo, jako spíše ochotně umíralo za tak omezené výtvory představivosti.

Toto umírání nás náhle staví tváří v tvář ústřednímu problému, který nacionalismus představuje: co způsobuje, že tyto zakrnělé výtvory představivosti nedávné historie (sotva delší než dvě století) produkují takové množství obrovských obětí? Domnívám se, že počátky odpovědi se skrývají v kulturních kořenech nacionalismu.

¹² Hobsbawm ji například „fixuje“ tvrzením, že v roce 1789 ji tvořilo 400 000 z celkového počtu 23 000 000 obyvatel. (Viz *The Age of Revolution*, s. 78). Je však možné si takový statistický obraz šlechty představit v době před revolucí, kdy ještě vládl *ancien régime*?